

**"כאן דוד שיפמאן, זאמאשטש",
קורספונדנט מדווח מהעיר זמושץ', פולין**

עבודת סיכום (רפרט) לסמינר "העיירה היהודית, היסטוריה, זיכרון ודימוי"

בהנחיית פרופ' דוד אסף ופרופ' אבנר הולצמן

כ"ט אב תשע"א

מוגש ע"י רמי נוידרפר

בין השנים 1878 ו-1903, כותב מהעיר זמושץ' בפולין, הקורספונדנט¹ דוד שיפמאן², וכתבותיו מתפרסמות בעיתון "המליץ" ולעיתים גם מעל דפי "הצפירה". דמותו של שיפמאן עצמו, שלא זכתה מעולם לפרסום בפני עצמה, היא מעניינת וטראגית. כפי שנראה, הוא מייצג באישיותו את המשכיל המזרח אירופי, הקרוע בין העבר התורני, לבין ההשכלה והקדמה. כתבותיו של שיפמאן, שלא התגורר מעולם מחוץ לעירו, לא עוסקות בעניינים שברומו של עולם, אלא בעיקר בנושאים של צדק חברתי, ובמאבק מול הבורות והכוחנות, לדעתו, של החסידים בעיר. מצוקות ובאסונות, שחיתויות ובמריבות, מגיפות ורדיפות, העוברות על הקהילה היהודית בעיר זמושץ'. כתבותיו, הכתובות תמיד בלהט רב, ולפעמים באירוניה מרה, משקפות לדעתי, כבמעין זכוכית מגדלת, את כל האירועים המרכזיים, התהליכים והתהפוכות העוברים על העולם היהודי בתקופה הזו – המאבקים בין חסידים, מתנגדים ומשכילים, היחסים עם השלטונות, הגיוס הכפוי לצבא, הדיפרעות בדרום רוסיה, הגירה לאמריקה ולארגנטינה, ראשית הציונות, המשברים הכלכליים, המאבקים החברתיים, היחסים הבעייתיים בין גויים ויהודים, אופייה של העיירה היהודית כמקום מטונף ונטול סניטציה, הבורות והאמונות הטפלות, הקמצנות ונדיבות. דיווחים אלה יוצרים אפוא בעיני מעין פסיפס של החיים היהודים בקהילה מזרח אירופה בכלל ובאימפריה הרוסית בפרט. גם שתי הפעמים בהם "מת" שיפמאן: "מותו" המדומה ב-1894, ומותו הטראגי ב-1903, משקפות, לדעתי, את מותה של הקהילה המסורתית של העיירה המזרח-אירופית.

מתודולוגיה

על זמושץ' נכתבו מעט מאמרי מחקר בעברית: מאמר של יהודה אריה קלזנר³, מאמר מקיף של ישראל לוין בספר ה"זכור" של העיר⁴, השתמשתי גם במאמר ביידיש על ההשכלה בזמושץ' בשנתון ייו"א⁵, על נשוא עבודתי, דוד שיפמאן, לא נכתב, למיטב ידיעתי, כמעט מאומה: הוא נזכר בפסקה קצרה בשנתון ייו"א, בשני משפטים בזכרונות פרץ, אותם מצטט גם קלזנר. עיקר העבודה מבוסס אפוא על כתבות שהופיעו בעיתונות העברית בין השנים 1875 ו-1905, רובן הגדול בחתימתו של שיפמאן ואחרות המתייחסות אליו. שיפמאן כתב בעיקר בעיתון "המליץ" בעריכת בן עירו הנודע אלכסנדר צדרבוים, אולם גם ב"הצפירה" המתחרה. להשלמת התמונה

¹ כתב בעיר שדה, בדרך כלל שלא בשכר, תקצר היריעה כאן לדון בתופעה זו.

² 1828 – 1903 בד"כ נזכר כדוד שיפמאן ובפולנית - Dawid Szyfman.

³ יהודה אריה קלזנר, "זמושץ', עירו של י.ל. פרץ", העבר, יג, (תשכ"ו) עמ' 98 – 117. להלן – קלזנר.

⁴ ישראל לוין, "לתולדות היהודים בזמושץ'", מתוך: זמושץ' בגאונה ובשברה, תל אביב: הוצאת ועד עולי זמושץ' בישראל, 1952, עמ' 33 – 76, להלן: לוין.

⁵ יעקב שאצקי, "השכלה אין זאמאשטש", ייווא בלעטער, שריפט פון ייווא"א, כרך 36, (1952) עמודים 24 – 62, להלן- שאצקי.

נעזרתי בכתבות אחרות שהופיעו בעיתונות העברית באותה תקופה, בזיכרונותיו של י.ל. פרץ, ובמאמר הספד של נחום סוקולוב על פרץ. ישנם מאמרי מחקר נוספים העוסקים זמושץ' שהופיעו בשנתוני יו"א אולם הם אינם נוגעים לתקופה בה אני דן. עמדתי על המוטיבים העיקריים העולים מכתבות אלו, ובמידה מסוימת הנגדתי אותם מול התיאורים, החיוביים בהרבה, העולים מזיכרונות פרץ ומספר הזיכרון על העיר. לאחר איסוף הנתונים הרבים ניסיתי להפיק מהם תובנות על ידי מיונם לפי נושאים, תקופות ותחומי פעילות הכותב.

זמושץ' – רקע על העיר

זמושץ', עיר בדרום מזרח פולין, אינה יכולה אמנם להיחשב כ"שטעטל", עקב אוכלוסייתה הגדולה יחסית. אך זמושץ' רלוונטית לענייננו מאחר והייתה זו בכל זאת עיר שדה קרתנית למדי, עיר יהודית מובהקת, שלאורך כל התקופה הנדונה היו רוב תושביה, למעלה מ-60%, יהודים. לעיר זמושץ' מספר מאפיינים ייחודיים, השונים מרוב הערים והעיירות בפולין, ושהשפיעו במידה לא מועטה על אופי החיים היהודיים בה⁶: ההיסטוריה הסובלנית שלה, הארכיטקטורה המפוארת והנאה יחסית של העיר הישנה, שנות הכיבוש האוסטרי הנאור יחסית, והיותה עיר מבצר שחנה בה צבא גדול, כל אלה השפיעו על התדמית העצמית של תושביה.

זמושץ'⁷, בדרום מזרח פולין, נמצאת כיום בדרום מערב פלך לובלין, כ-60 קילומטר מגבול אוקראינה. בתקופה הנדונה הייתה עיר קטנה. מספר תושביה גדל מ-4035 תושבים ב-1857, ל-14,596 ב-1910, גידול של כ-370%, המשקף גידול שנתי לא מבוטל של כ-2.5%. בתקופה הנדונה היה בעיר רוב יהודי משמעותי, שנע בין 61% ו-65%, כאשר הוא מגיע לשיאו ב-1857, ויורד בהדרגה ל-62% ב-1910. ירידה משמעותית באחוז היהודים בעיר מתרחשת רק אחרי התקופה הנדונה כאן, והוא מגיע ל-40% ערב מלחמת העולם השנייה.⁸

זמושץ' הוקמה ב-1580⁹ על ידי האציל יאן זמויסקי¹⁰, על נחלותיו. זמויסקי שהיה הומניסט, פטרון של תרבות ואומנות, שאף להקים על נחלותיו עיר בסגנון הרנסנס האיטלקי, שתהיה מרכז כלכלי, תרבותי ואקדמי, שתשלב בתוכה אוכלוסייה רב-גונית, מארצות ולאומים שונים, דבר שיתרום לפריחה כלכלית, תרבותית וכמובן יאדיר את שמו של האציל המייסד. התושבים הראשונים בזמושץ' היו ארמנים, ואחר כך נוספו אליהם יוונים, צ'כים ובני לאומים אחרים שנהנו כולם מחירויות שהוענקו להם במגילת זכויות על ידי זמויסקי, מחופש מסחר ודת. ב-1587 הגיעו לזמושץ' ראשוני יהודיה, יהודים ספרדיים דווקא¹¹, וב-1588 קיבלו גם הם כתב זכויות משלהם.

⁶ קלזנר, עמ' 99.

⁷ ברוסית: Zamość בפולנית; Zamość, ובעיתונות התקופה גם: זאמאשטש, זאמושטש, זאמושץ', זאמושטש, ועוד.

⁸ פנקס הקהילות, פולין: כרך שביעי, לובלין וקייילצה, ירושלים: יד ושם, 1999, עמ' 203.

⁹ ראה למשל: לוין, עמ' 36.

¹⁰ יאן זמויסקי או זמושצ'קי - (1542-1605), מחשובי האצילים של ממלכת פולין, קנצלר והטמן של הממלכה

¹¹ ראה למשל: קלזנר, עמ' 99. על פי מקורות רבים, מוצאו של הסופר י.ל. פרץ הוא מהיהודים הספרדים הללו.

בעיר היו בתי תפילה קתוליים, יוונים קתוליים, ארמנים, אורתודוקסיים ויהודים, ואקדמיה שנהנתה מחרויות רבות יותר מאשר האוניברסיטה היגלונית הידועה בקראקוב. העיר נבנתה בסגנון הרנסנס האיטלקי, על ידי ארכיטקטים איטלקיים נודעים. היה בה אחוז גבוה של בתי אבן, ארמון מפואר, מגדל שעון שנודע לתהילה ברחבי פולין, כיכר מרכזית גדולה, אחת הגדולות והמפוארות באירופה בתקופה הנדונה כולה¹² ורחובות רחבים ומרוצפים. מאפיינים פיזיים אלה גרמו לעיר להיקרא בפי תושבי הסביבה "פריז הקטנה"¹³. בעיר נמצאה מצודה גדולה ומפוארת, שעמדה בהצלחה בפני ניסיונות חמלניצקי לכבשה ב-1648, והשוודים בתקופת "המבול" ב-1656. המצודה הקנתה לעיר אופי "צבאי" גם לאחר הריסתה. ב-1772, בחלוקת פולין הראשונה, עברה העיר לידי האוסטרים, בין 1809 ל-1815, הייתה חלק מ"דוכסות ורשה" הנפוליאונית, ובין 1815 ועד 1918 חלק מפולין הקונגרסאית והאימפריה הרוסית. ב-1821 נקנתה העיר ממשפחת זמויסקי בידי המדינה, וב-1822 הוקמה ה"עיר החדשה". בעיר ישב תמיד חיל מצב גדול, שהיה מקור מרכזי לפרנסת תושביה.

הקהילה היהודית המאורגנת התקיימה כבר בראשית המאה ה-17. העיר תוארה "מלאה חכמים וסופרים"¹⁴. רובם של יהודי העיר התנגדו לתנועות המשיחיות, ובהמשך לחסידות.¹⁵ מצב יהודי העיר בשנות השלטון האוסטרי והפולני היה טוב יחסית, ואילו בתקופת השלטון הרוסי הורע מצבם. מבחינה כלכלית, דלדול האצולה הכפרית הפולנית שרבים מיהודי העיר היו תלויים בה לפרנסתם, והריסת מצודת העיר ב-1866, מגפות, ואנטישמיות השלטונות, פגעו בפרנסת יהודיה.

ההשכלה הגיעה לזמושץ' מוקדם יחסית¹⁶. בין מבשרי ההשכלה בעיר בולט ר' ישראל מזמושץ'¹⁷. משכילי זמושץ' שמרו ברובם על המסורת היהודית¹⁸, ואילו רבני זמושץ' חטאו בספרות ההשכלה¹⁹ ומקובל לתאר את היחסים בין משכילים, מתנגדים וחסידים כ"מתונים"²⁰, תיאור שנחלוק עליו בעבודה זו. יוצא זמושץ' הנודע ביותר הוא י. ל. פרץ. כמו כן ניתן למנות בין בני העיר את המשכילים יעקב אייכנבאום, שלמה אטינגר, יעקב רייפמאן, ואלכסנדר צ'רבוים ("ארז"²¹)

¹² אתר שטעטל ווירטואלי, זמושץ' <http://www.sztetl.org.pl/en/city/zamosc>

¹³ ראה למשל: י. ל. פרץ, **זכרונותי**, כל כתבי י. ל. פרץ, כרך תשיעי: ספר ראשון, תל-אביב: הוצאת דביר, תשכ"א, עמ' כ"ו, (להלן: פרץ – זכרונותי).

¹⁴ קלזנר, עמ' 99 ופרץ – זכרונותי עמ' פ"ה.

¹⁵ קלזנר, עמ' 105, הסותר את טענתו של פרץ בזיכרונותיו עמ' פ"ה, במידה רבה על סמך כתבותיו של שיפמאן.

¹⁶ זמיר, עמ' 60, מייחס זאת לשנות הסיפוח לאוסטריה (1772 – 1809) בהן ספגה העיר מההשכלה במרחב הגרמני, ואף הצמיחה משכילים משלה, כגון המשורר אריה לייב קינדרפריינד (1788 – 1837).

¹⁷ רבי ישראל מזמושץ' (1700 - 1772), רב ומלומד פולני, מורו של מנדלסון, נחשב לאחד ממבשרי ההשכלה.

¹⁸ פרץ, זיכרונותי, עמ' ס"ח.

¹⁹ פרץ מתאר (עמ' צ"ט) את רב העיר משה וואהל המעיין בסתר, ברומן של קלמן שולמאן "מסתרי פריז".

²⁰ לוין, עמ' 62. לוין מסתמך על "משא זמושץ'" של שיפמן אולם מתעלם ממה שכתב פעמים רבות לאחר מכן.

²¹ אלכסנדר צ'רבוים המכונה "ארז" – (תרגום שמו). מייסד ועורך "המליץ" והעיתון היידי "קול מבשר", עיתונאי וסופר.

מייסד ועורך עיתון "המליץ". גם המהפכנית רוזה לוקסמבורג ומייסד התזמורת הפילהרמונית הישראלית ברוניסלאב הוברמן הם בני העיר.

ליד זמושץ' התחוללו קרבות קשים במלחמת העולם הראשונה ובמלחמת רוסיה-פולין. בזמן השואה נרצחו רוב יהודי זמושץ', בשנים 1942 – 1943.

דוד שיפמאן – תולדות חייו

דוד שיפמאן לא נזכר בלכסיקון הספרות המקיף של קרסל, וכמעט כל הידוע עליו ניתן לדליה אך ורק מדפי העיתונות וממשפטים בודדים בזיכרונות פרץ, במאמרו המקיף של ליון ובמחקר של שאצקי על ההשכלה בזמושץ'²². שיפמאן נולד ופעל כל חייו בזמושץ'. הוא היה סוחר בטבק, במכשירי כתיבה, ולימים בספרי השכלה²³ ומורה לעברית. פרנסתו הייתה תמיד מצויה. הוא היה מתלמידיו של המשכיל והמחבר יעקב רייפמאן יליד שברשין הסמוכה, שחי בזמושץ' תקופות מסוימות, והיה אחד היחידים שפעל למענו.²⁴ מצד אחד כתב בעיתוני התקופה, לפעמים בעילום שם, ולא היסס למתוח ביקורת סאטירית, חריפה ונוקבת, על המתרחש בעירו, ומצד שני, היה שומר מצוות ופרשן של ספרי קודש. במיוחד התמקד שיפמאן בפירוש הראב"ע לתורה עליו עמל כל ימיו, אולם לא הוציאו לאור מעולם. את פעולתו העיתונאית התחיל שיפמאן בגיל מבוגר יחסית, ב1878, ואז החל רצף בן 25 שנה של כתיבה ופעילות ציבורית מתועדת. שיפמאן היה פעיל כל ימיו בעסקי הקהילה, וב1894 אף נבחר לגבאי בית המדרש, דבר שהוביל לשערוריות נוראות שנפרטן להלן. יחסיו עם פרץ אינם ברורים. שאצקי טוען כי שיפמאן היה "במידה ידועה מזכירו של פרץ", אולם פרץ בזיכרונותיו רומז שהיה טרחן בלתי נסבל, ולטענה כי שיפמאן היה מזכירו לא מצאתי סימוכין כלשהם. פעולתו של שיפמאן נקטעה באכזריות עם מותו המחריד ב1903 - בעת חתונת בתו נכנס לבית איש צבא שיכור למקום בו התרחש הטקס, ומשהאב ביקש ממנו לעזוב את המקום, רצח אותו באכזריות.

אזכורים מרכזיים של זמושץ' בעיתונות העברית, לפני שיפמאן²⁵

העיר נזכרת לראשונה ב"המגיד" ב1858²⁶. אריה ליבש שפעער משעברשין מספר בשבח העיר ("זכרה לא ימוש מפי דור אחרון.. אף כי היא עיר קטנה ואנשים בה מעט") וגדולי התורה שיצאו מהעיר זמושץ' ובראשם ר' ישראל זמושץ'. המליץ, כאמור בעריכת בן העיר צדרבוים, מזכיר את זמושץ' לא מעט. ב1860²⁷ מביא צדרבוים שיר פרי עטו של אביו ובהמשך, ב1862 כתבות

²² יעקב שאצקי, "השכלה אין זאמאשטץ", ייו"א בלעטער, כרך 36, (1952) עמ' 44 להלן: שאצקי.
²³ י. ל. פרץ, זכרונותי, עמ' ק"ה. פרץ מתאר את שיפמאן כטרחן, כפי שהוא רואה את שאר משכילי עירו כקרתנים.
²⁴ יעקב רייפמאן, סופר, תלמיד חכם ומשכיל, 1818 – 1894, דמות טראגית מרתקת, שתקצר היריעה לכתוב עליה כאן. פרץ בזיכרונותיו מלגלג עליו. שיפמאן פעל הרבה כדי לסייע לרייפמאן במצוקתו הכלכלית, כמתואר בהמשך.
²⁵ לא נסקרה כאן כתבה ארוכה על העיר של 'ארז', ביידיש, בעיתונו "קול מבשר".
²⁶ המגיד, א' טבת תרי"ט, עמ' 5.

²⁷ המליץ - כ"ט כסליו תרכ"א, עמ' 1, כתבות נוספות ביולי ואוגוסט 1862

נוספות אודות אביו יוסף צדרבוים. צדרבוים מספר גם²⁸ על חברת לומדי התנ"ך הקיימת בעיר "משנים קדמוניות". ב1865²⁹ קורא צדרבוים ליהודי רוסיה להיות נאמנים לשלטון ומזכיר את היהודים שנתלו בזמושץ' ב1832, עקב תמיכתם במרד הפולני.

משכיל נוסף הכותב מזמושץ' הוא יעקב רייפמאן. כתיבתו מרתקת ומלמדת על רוח הזמן: ביולי 1863, קורא רייפמאן למשכילים קוראי העיתון לתרום לרכישת ביתו של משה מנדלסון – "הרמבמ"ן", בלשונו, העומד בפני הריסה³⁰ ("עזרו כגבר חלציכם להוציא הרעיון הנזכר לפעולת אדם"). ב1866³¹ הוא מוחה על קריאת עורך המגיד לתמוך בו ב"גשם נדבות" ומלין על כל כי לא קיבל שכר סופרים על פרסומיו. רייפמאן היה מורו ורבו של שיפמאן, ונערץ עליו מאד.

כתבה ראשונה של שיפמאן בעילום שם?

כתבה ראשונה, עכשווית, אודות העיר, מופיעה ב"המליץ" ב14 לנובמבר 1867: "קראנו מכתב מזאמושטש" כותב המו"ל ארז "כי שם נוסד גימנאזיום... וכבר נמצאו שמה עשרה יהודים... כפי הנראה הוא גימנאזיום קלאסיקי, לא ריאלי... בזה ניכר מעלת יהודי ז' על אחיהם מסביב כי זה שנתיים מאז נוסד גימנאזיום... בחעלם... ועד כה לא דרכה בו רגל יהודי... כי טבועים המה ביוון החסידות. ... ישובח רוח אנשי זאמושטש... היודעים מה הזמן דורש מאיתם... והננו להאיץ בהם לשכור מורה... להורות דרך אמונה טהורה..." סגנון המכתב והשילוב בין תמיכה בהשכלה ושמירה על הדת אופייניים, כפי שנראה, לדרכו של שיפמאן, אולם הכותב לא מצוין בשמו.

תשרי תרל"ט, שיפמאן מפציע מעל דפי "המליץ"³²

זוהי כתבתו החתומה הראשונה של שיפמאן בעיתונות. הוא מדווח על דליקה שפרצה בעיירה סמוכה לזמושץ' בשם קראסניסטאו (Krasnystaw).

"משא זאמושטש"³³

כתבתו החתומה הראשונה של שיפמאן – בשם "משא זאמושטש" מופיעה בשני המשכים, ומתארת את העיר זמושץ' ומוסדותיה, בעבר ובהווה. זוהי כתבה מתוחכמת למדי, הבנויה בעצם כמכתב לעורך, "ארז" המתחיל בתשבחות על גדולי העיר וחכמיה בעבר, ועובר אט אט לביקורת נוקבת על מצב העיר בהווה, ולכן נסקור אותה בהרחבה:

²⁸ המליץ – "א אדר תרכ"א, עמ' 5.

²⁹ המליץ, "א אדר תרכ"ה, עמ' 1.

³⁰ המליץ, ב' אב תרכ"ג, עמ' 3.

³¹ המגיד, ל חשון תרכ"ז, עמ' 2.

³² המליץ, י"ב תשרי תרל"ט, עמ' 5.

³³ המליץ, א' כסליו תרל"ט, עמוד 5, ו' ח' כסליו תרל"ט, עמ' 5.

"קוראי מ"ע (מכתבי עיתים) עבריים" מתחיל שיפמאן "יתפלאו בלי ספק מדוע נפקד זכר הקהילה הזאת בין יתר הקהילות שמדובר בהם במ"ע... האין בה אנשים מצוינים בתורתם..? האין בקרבה רב, דיין, שו"ב, שמש... עסקי הקהל... עליות... הנותנים תואנה לקטטות ושערוריות בין מתנגדים, חסידים ומשכילים? וביותר הזוכר ימים מקדם, עת הייתה זאמושטש עיר ואם בישראל". שיפמאן מונה את חכמי העיר בעבר, וביניהם סבו של ארז וראשוני המשכילים כמו "יוסף צעדערבוים...אביך, ארז" שהיה "ערש השכלת בני הנעורים בעירנו". "אף כי מספר בני עדתנו נתמעט בששים השנה האחרונות"³⁴ "אווירא דביהמ"ד דזאמושטש מחכים"³⁵... "עשר מעלות לז' על ערי פולין הגדולות ממנה... יושביה עוסקים בתורה ויודעי חוכמה, יודעים שפת עבר ודקדוקה... מבינים שפות אירופיות... ושפת פולנית... אשר כל אחד ידע בה מקרא וספר... כל בניה אוהבי שלום ואחדות... החסידים לא יקנאו את המתנגדים... והמתנגדים לא יצורו במשכילים, ושניהם לא יתקוטטו במשכילים... בני החסידים והאורתודוקסים... יבקרו את הפאראגימנזיום... ולא יפחדו כי יאבדו..." – בקיצור – אידיליה! ואם הכל כ"כ נפלא, תוהה המחבר, מדוע לא כותבים על העיר?³⁶ ואכן בחלקו השני של המשא, מתחיל שיפמאן לבכות את גורל העיר ולמתוח ביקורת נוקבת על שחיתות מוסדותיה. העיר הדלדלה, מגיפת החולירע הכתה בה, המבצר נהרס, פרנסה אין, וכתוצאה מכך, נפגעו עד מאד מוסדות גמילות החסד העירוניים, ואת מקום החסד והחמלה, תפסו השחיתות ורדיפת הבצע³⁷ :

- "החברה הקדושה" (חברה קדישא) גובה סכומי עתק (עד 1200 רובל) עבור קבורה, מרוויחה סכומי עתק, ללא דיווח לציבור ולא תורמת את רווחיה לצדקה.
- "חברת תלמוד תורה" – חיה על נדבות אך לא מדווחת על פעולותיה ומבזבזת את כספי הציבור. לא ברור: איפה נמצא בכלל הת"ת?, ומיהם בכלל התלמידים?
- "חברת תיקון ספרים" – גובה כסף רב עבור שיקום ספרים ישנים, אך לא עושה בו שום שימוש. איפה הספרים החדשים אשר היו אמורים להיקנות בכספי האגודה לספריה?
- חברת ש"ס – כאן רואה המבקר את הירידה המוסרית-תרבותית הגדולה ביותר. אמנם, ישנם בה חברים רבים, אך בניגוד לגדולי התורה בעבר, חברו בה כעת "גבירים אדירי-ממון", לא למען כבוד התורה כי אם למען "ינחלו כבוד הם עצמם".
- אין מקווה בעיירה ובנות העיר החסודות נאלצות לצאת מחוץ לעיר לטבול בסכנה גדולה.
- רק בית החולים "ימלא תעודתו באמונה" בחסות הגבירים הנדיבים למשפחת מרגליות³⁸.

³⁴ זה לא נכון, ראה לעיל...

³⁵ ציטוט זה נזכר פעמים רבות באתרי הזיכרון ובספרי הזיכרון על העיר, כשהוא מוצא לחלוטין מהקשרו.

³⁶ היום היה ברור לו שאם באמת הכל טוב, זו לא חדשה עיתונאית.

³⁷ מוטיב חוזר בכתבותיו של שיפמאן.

³⁸ משפחה זמושצ'אית ידועה זו זוכה לשבחים משיפמאן לאורך כל השנים.

"הגד לבני עירך פשעם, ולבני זאמושטש חטאתם... אולי ישמעו לקולך... אני אוהבך ואוהב עמו ועירו" חותם שיפמאן. ואמנם, גם העורך ארז מצטרף לתקווה כי בני עירו יתקנו את דרכיהם הרעות, "ונוכל להתגאות על עיר מולדתנו עתה, כעל מצבה לפנים"³⁹

ב8 לינואר 1878, כותב שיפמאן כתבת המשך ל"משא": "רושם גדול", הוא כותב, עשה ה"משא" שלו, ובעקבותיו התכנסו נדיבי העיר, ואספו 500 רו"כ⁴⁰. אח"כ סבב רב הקהילה בכבודו ובעצמו על פתחי תושבי העיר וקיבץ עוד 500 רו"כ, להשלמת בנין המקווה. שיפמאן גם "מתקן טעות" ומדבר על דבריו שהוצאו מהקשרם ומשבח את רב העיר, שלא זכה לכבוד רב בכתבה המקורית, אולי בגלל הביקורת שספג בעירו על "הוצאת הכספים המלוכלכים" בפרהסיה.

שיפמאן הופך לכתב קבוע בק"ק זמושץ'

בעקבות ה"משא" הופך שיפמאן לכתב קבוע בעיר, תפקיד אותו הוא ממלא עד יום מותו. ובלשונו: "נעתרתי לשאלת ידידנו בעל "המליץ" ארז... אשר לצופה שְמְנֵי לעיר מולדתו, ויצו עלי במפגיע כי את אשר אראה אגיד"⁴¹. ואכן מ1878 ועד מותו ב1903, התפרסמו בעיתונות העברית כ80 ידיעות מפרי עטו, או המתייחסות אליו, וזאת מתוך כ90 ידיעות בהן מוזכרת העיר⁴².

אז – על מה כותבים?

ננסה לסכם, בטבלה, את הנושאים העיקריים הבאים לידי ביטוי בעיתונות בתקופה הנדונה, לפני שניגש לדיון פרטני יותר בנושאים החשובים יותר⁴³

הנושא	מספר מופעים	דוגמאות
החינוך וההשכלה בעיר	13	הסכסוך הנורא על שליחת ילדים לבית ספר ב1882
יעקב רייפמאן	3	קריאות לסייע לרייפמאן העני בתרומות ובתרופות
מחאה על המצב החברתי והיחס לעניים ולחולים	15	תיאורי שחיתות של חברות שונות בעיר, בעוד העניים והחולים לא זוכים לסעד
מחאה על מצב התברואה	5	בתי המחראות והזוהמה בעיר ובבית המדרש, תרופות אליל, בורות ואמונות תפלות
שריפות, אסונות ומגיפות	5	שריפות גדולות בעיר ובבנותיה, מגיפת הכולירה ב1892

³⁹ 70 שנה לאחר מכן, לאחר השואה, מכעיסה כתבה זו את לויין, המנציח את זכר הקהילה בספר הזיכרון: "אף כי יש להניח, כי יש אמת בביקורת הקטלנית של המשכיל הזמושצ'אי על מוסדות קהילתו, אין להסיק מסקנות נמהרות; אין ספק, כי בה במידה שהעבר נראה לו שלם בתכלית השלמות, באותה מידה עצמה ראה ראייה מוגזמת את מומי ההווה, כדרך המשכילים החדשים בכלל." (לויין, עמ' 56 – 57).

⁴⁰ רובל כסף – קיצור נפוץ למטבע הרוסי.

⁴¹ המליץ, י"ג ניסן תרל"ט עמ' 4.

⁴² ספירה זו היא בערבון מוגבל. היא כוללת רק את העיתונים נמצאים במאגר, "עיתונות יהודית היסטורית", ורק את הזיהויים שהעלה בחכתו מנגנון זיהוי האותיות הממוחשב הOCR, אולם אין ספק, כי זהו מדגם גדול מאד ומייצג.

⁴³ סה"כ המופעים גדול ממספר הכתבות, כי לפעמים נדונים נושאים שונים בידיעה או כתבה אחת.

מחאה נגד החסידים	11	בריונות, הוללות שיכרות ואלימות של חסידים מכיתות שונות
מחאה נגד הרבנים והגבירים	20	קמצנותם של גבירי העיר, שחיתות וקנאות של המו"צ, סכסוכי שחיטה, ביקורת על הרב מטעם
שבח לנדיבות התושבים	9	בעיקר על תמיכתם באנשי החיל היהודים המוצבים בעיר
עניינים שבינו לבניה	4	שיפמאן מצטייר כשונא נשים לא קטן
יחסי יהודים גויים	8	התערבות השלטונות בסכסוכים בין היהודים, אנטישמיות, אך גם יחסי הערכה הדדית עם הכמורה והקצונה בעיר
גיוס לצבא הצאר	5	התחזות והתחלות של הנדרשים להתייצב לשירות
חיבת ציון	3	רבה של זמושץ' תומך בציונות
הגירה לאמריקה וארגנטינה	4	מהגר לארגנטינה מבקש תרומת ספר תורה מיהודי העיר
ביקורת נגד שיפמאן	5	שיאה בהודעה הכוזבת על מותו
שבח והלל לשיפמאן	4	שבח לשיפמאן העוסק בצדקה ובמיוחד תמיכה בחיילים, הספדים לאחר מותו
מותו של שיפמאן ומשפטו של הרוצח	3	הרוצח נידון לשנת מחבוש אחת בלבד
דברי תורה והגות	7	מכתבים וביקורות בעניינים תורניים
נושאים אחרים	6	דברי הספד, דיווחים סטטיסטיים וכו'

ואיך כותבים? כמה מילים על סגנון הכתיבה של שיפמאן

כתיבתו של שיפמאן היא כתיבה מליצית, כמקובל אז, עתירה בהתייחסויות מקראיות ותלמודיות, אולי כדי להראות את שליטתו במכמני התרבות העברית, אולי כדי למצוא חן בעיני הקורא, ואולי בגלל דלות השפה העברית באותן שנים, וכנראה בגלל כל הסיבות יחדיו. הנה משפט אחד אופייני⁴⁴, בו ספרת⁴⁵ לא פחות מ-10 מליצות כאלה, הממלאות כמעט את כל המשפט כולו.

"קווה קיוויו כי בקרוב יום ד' הגדול והנורא, יעזבו החסידים דרכם הפרוע לשמחה ויעשו אגודה אחת להשלים את המתנגדים, ולא ירעו ולא ישחיתו בהר הקודש, ולא ישיגו גבול אחרים, אך תקוותנו נכזבה כי הוסיפו לעשות נבלה בליל התקדש חג ראש השנה.

שמתי לב כי כאשר המחבר נרגש וכועס, נעשית כתיבתו מליצית פחות, וכאשר הוא כותב כתיבה "אקדמית" (כמודגם להלן) נעשית לשונו בעיני, לכבדה, מליצית ומתחכמת עד לזרא. קחו נשימה ארוכה, למרות שנביא לכם רק חלק ממשפט אחד ארוך (כאורך הגלות... ☺)

⁴⁴ המליץ י"ג תשרי תרמ"ג, עמוד 9.

⁴⁵ לקוראיו (בעל כורחם) המלומדים של פתשגן זה אין צורך להביא את מקור כל המליצות הנ"ל, וד"ל...

"המחבר הזה בביטחונו כי ספרו הוא למעלה מכל ביקורת, כאשר כבר סמכו עליו הני צנתרי דדהבא, אשלי רברבי, הרה"צ שושלת היוחסין, והרה"צ מגזע תרשימים וענף עץ עבות לקדוש עליון, המכהנים פאר בהיכל ההוראה, והעושים סימוכין ופירושין לאוריתא בתדירא, בהקדמתו לספר יצחק, ילעג על דברי בלע ודברי קלע, הנמצאים למכביר בילקוט המבקרים, שהם רק מחפשים ומנקרים..."⁴⁶ וכו' וכו'....

נדגים עתה כמה נושאים מרכזיים בכתיבתו ואיך מצטיירת ק"ק זמושץ' בכתיבו.

מחאה על המצב החברתי, השחיתות והפזרנות

שיפמאן כואב את כאבם של העניים והחולים. הוא מתריע ללא הרף על קמצנותם, שחיתותם, לפעמים טימטומם, של גבירי העיר, ושל הגמ"חים השונים. במיוחד יוצאת חמתו כנגד הגופים העושים כבתוך שלהם בכספי הציבור ומבזבזים אותם על משתאות והילולות. סגנונו נעשה עם השנים חריף ומריר יותר. כך למשל, ב"משא זמושץ"8: "רב הכסף הבא לקופת החברה... כי לקחו בעד קבורת מת אחד 1200 רו"כ... אך המה... לא יחשבו לתת דין וחשבון מפורש גלוי מהכנסה והוצאה..."⁴⁷ 1891 הוא מתאר קטטה בין שתי חברות קדישא המתחרות על גביית דמי הקבורה: "ובמות אחד משני הצדדים ינצו יריבו ויעשו מהומה.. מבוכה בבית האבל... מכות ופצעים ודמים בדמים נגעו, ישברו הפתחים והחלונות... ואחד ניגש אליו ויכהו בפניו עד אשר נשפך דמו כמים... ויבוא שר השוטרים ושומרי הסדר מזוינים איש חרבו על ירכו... והקאזקים לא שקטו ולא נחו ויובילום כשבויי חרב לעיר הישנה זמושץ'... וישכבו למעצבה בבור תחתיות..."⁴⁸ לשיא של מרירות וזעם מגיעה כתבה מ1893⁴⁸ שבה מתוארת סעודת שחיתות של החברה הקדושה: "בעוד מעבר מזה נשמע זעקת עניים, אנקת אביונים... חגגו... חברת גחש"א... באורים (פייערווערק) ובלפידי אש... ויאכלו וישתו לסבאה עד הבוקר... יי"ש בן תשעים, כי בן שבעים לזרא הוא באפיהם, בן פיגול הוא לא ירצה. עליזי גאוה פרצו לבית אלוהים, אשר נהפך לבית מרזח..."⁴⁹ בהתחלה, משבח ש. את המוסד הציבורי היחידי שפועל ללא תקלה – בית החולים, אולם תוך זמן קצר הוא נהרס⁴⁹: "להקים בנין בית החולים הנופל אשר עלה באש... והחולים יהפכו על מכונם בחוליים בחדרים צרים סרוחים, ובאין משים ימותו ללא עיתם" ובהמשך, מחריף ש. את ביקורתו הסאטירית: "איך ירהיב איש... לדבר תועה על עם אלוהי אברהם... כי בעיר זמושץ' דלתי ביהמ"ד הגדול פתוחים לרווחה... ישכבו יתומים עניים... וחשופי שת... נגועי חולי... ומוכי חולי ומחסור

⁴⁶ ובעברית: המחבר חשב כי ספרו הוא ספר טוב, כי קיבל הסכמות מכל מיני "גדולים בתורה", עלק. אולי לסגנון הזה התכוון פרץ באומרו כי הוא "נס משיפמאן קנס מן הדלקה". מתוך מאסף המליץ, - פרק דברי הימים ואמרי מדע, הוצאת ל. רבינוביץ, ס"ט פטרבורג, תרס"ב, עמ' 63.

⁴⁷ המליץ י"ג תשרי תרנ"ב, עמ' 2.

⁴⁸ שם כ"ה אדר תרנ"ג, עמ' 2.

⁴⁹ שם כ"ו תשרי תרמ"ז עמ' 2 ואחר כך בגיליון י"ד ניסן ה'תרנ"ד עמ' 3 – 4.

סרוחים על משכבם, תחתם יוצע עפר ואפר...וקול נחרם אימה... הנמצאה עוד עדה מלאת חמלה ורחמים כעדת עירנו?"

שיפמאן מותח ביקורת פעמים רבות על גבירי העיר שלא נותנים מספיק לצדקה: " כעין קרח נורא שרוי על ראשי הנדיבים בעם...כמעט עברה הסכנה סגר הבית מבוא, באי שערו בושו כי בטחו, בעוד מעבר מזה נשמע זעקת עניים, אנקת אביונים"⁵⁰ את נגידי עירו קפוצי היד, הוא מנגיד עם נדיבי וורשה שבה ביקר באותה שנה: "...נכבדי העיר ונדיביה, לבושי מכלול, בידיהם יפרשו לחם לרעבים...ויגישו הבשר והמרק לכל פושט יד בשובה ונחת"

יחסו של שיפמאן לחסידים

קבוצה הזוכה תדיר לביקור חריפה ביותר, תיעוב ואף שנאה, היא חסידי העיר, המשתייכים לחסידויות שונות וביניהן ראדזין, בעלז, טריסק, אלכסנדריא וקוצק: נדגים זאת בסיפור על ניסיון משכילי העיר להקים בית ספר לעניי העיר אשר ילמדו גם מה שקרוי היום "לימודי ליבה" – שפת המדינה, "לשון עבר" וחשבון. שיפמאן, שהחינוך יקר לליבו, מתאר פלישה של החסידים לבית המדרש ב1882, כדי לאיים על בעלי הבתים שלא יתמכו בבתי הספר⁵¹: "שמו... מנהיג "חצוף ועז פנים", דורשים "לבלי תת למול בשר ילדי האבות השולחים ילדיהם לבית הספר". הם משתלטים על ביהמ"ד ובו "ירוצו כמשוגעים אנה ואנה, בית הכנסת יעשנו במקטרתם והבית ימלא עשן" הם מנהיגים שינויים בנוסח התפילה, מונעים מבעלי בתים ומשכילים עליה לתורה, "עד שבאו קוזאקים וזשאנדרמים... ויגרשו את כל הנועדים... ויסגרוהו על מסגר... אך החסידים שברו את הפתח בשבת... וילכדו את בית המדרש בחוזק יד"..." בליל ראש השנה מגדישים החסידים את הסאה וקוראים: " גשו הלאה טמאי השם - דייטשן! "יהרג ובל יעבור" וישכרו ויתהוללו בבית המדרש כבבית מרזח, ויפרצו בחוזקה בבית ה' ולא שמעו אל השוטרים אשר נצבו...וחרבם על ירכם."

סופו של הסכסוך הזה הוא כניעת בעלי הבתים לדרישות החסידים וסגירת בית הספר לעניים, לא לפני שהחסידים קושרים בחבלים את דלתות ביתו של "הרב מטעם" ומציתים אותו באש⁵² והוא ומשפחתו נמלטים "בעור שיניהם ערומים כביום הוולדס" וכל רכושם נשרף. שקט ושלווה, אומר שיפמאן במרירות, ירדו על העיר, כי "חדלו הריבות על אודות השקאלע", זאת משום שמי שהתחייב לתמוך בו נרתע מהחסידים בעקבות המהומות. בקשתו של שיפמאן לתמיכה מחברת מפיצי השכלה⁵³, לא נענית ובית הספר נסגר.

רבנים ומשמשים בקודש

⁵⁰ הצפירה, כ"ה אדר תרנ"ג, עמ' 3 לעומת ד אדר ה'תרנ"ג, עמ' 3.

⁵¹ המליץ, כ"ח אלול תרמ"ב, ו"ג תשרי ה'תרמ"ג.

⁵² שם, ח כסליו תרמ"ד, עמ' 3.

⁵³ אגודה יהודית ברוסיה במחצית השנייה של המאה ה-19. שפעלה לקדם הפצת ההשכלה בקרב הציבור היהודי.

לשיפמאן ביקורת קשה על רבני העיר לדורותיהם, גם על המו"צים המחמירים לדעתו בהלכות שוליות, גוזרים על בני העיר גזירות שאין הציבור יכול לעמוד בהן, ומעלימים עיניהם מהתמוטטות מערכות גמילות החסד, וגם על הרבנים המודרניים, ובראשם הרב מטעה"מ השנוא⁵⁴. על רב אחד הוא מתלונן כי הטריף את כל שחיטת העיר. הוא רומז כי עשה זאת בשל סכסוך על התמלוגים מהשחיטה הכשרה: "ויצו על השו"בים לבוא ולעמוד בפניו, מתניהם חגורים וסכיניהם וחלפיהם בידיהם, לבדוק אותם... ויך בכף: שחיטתם של השו"בים פיגול הוא!... ותהום כל העיר" רב זה מודח מכהונתו בעקבות הפרשה, מועמד לדין, ונדון למאסר, בעקבות עדות נגדו בערכאות הגויים של הרב מטעה"מ. רב אחר, מודרני יותר שבמקום "להכין בגד לעירום ולקחם בתי אביונים... יעמיק חקר בדין פתיחת הדלת בשפוך חמתך... וידרוש בענייני פילוסופיא". והרבנים מטעם? גם אלה לא יוצאים נקי משבטו של ש. כך למשל, ב1884⁵⁵ פוסק אחד ג"מ, בן עיר אחרת, כי על פי דיני ישראל מותר לכתוב בשבת ואפילו ביום כיפור. את ה"הלכה" הזו הוא פוסק דווקא לשאלת מורי הגימנאזיום שאליו הוא מביא את בנו להיבחן בעצם יום השבת. מורי הגימנסיה עטים על המציאה כמוצאי שלל רב, ודורשים מההורים להתחייב כי בניהם יכתבו בשבת ובמועדים. ו"לשמועה הרעה הזו חרדו כל אנשי עירנו... גם אלה אשר יראת ד' לא נגעה בליבם". והמשמשים בקודש – שיפמאן ממש מתעב אותם: "שמש חרום או שרוע, משוגע... שתדלן צבוע ומוסר, מצה ומריבה לא ימושו מפיהם עד עולם, איש את רעהו חיים בלעו, הם רק חלק מהגידופים שממטיר כתבנו על כלי הקודש הזמושצ'איים מעת לעת.⁵⁶

גיוס לצבא, יחסי יהודים גויים

יחסו של הכתב ליחסים בין היהודים והגויים בעיר הוא מורכב. מצד אחד הוא מלין פעמים רבות על כך, שהסכסוכים הפנימיים בין חסידים, בעלי בתים ומשכילים, בין חסידים לבין עצמם, בין ארגוני גמ"ח שונים, מגיעים לקטטות ולאלומות כה קשה, עד שהיהודים נזקקים לעזרת המשטרה ובתי המשפט. מאידך גיסא, יחסו למשפט הערכאות הוא חיובי בעיקרו, והוא אינו מותח ביקורת על עונשי הכליאה המתונים שמקבלים העבריינים של בריונותם. מחד גיסא, פה ושם יש ביקורת מרומזת, אולי מאימת הצנזורה, על האנטישמיות, כגון בפרשת הכתיבה בשבת, ובפרשה אחרת, שלא נתעמק בה, של עלילת הציפורניים בלחם, מעין עלילת דם בזעיר אנפין שמעלילים על תושבי עיירה סמוכה, כאילו הם טומנים ציפורני אדם בלחם, כחלק מאיזו אמונה תפלה. מאידך גיסא מדווח שיפמאן בשמחה על אחווה יהודית נוצרית. פעם במסיבת שחרור של איזה גנרל קוזאקים המוצב בעיר, הפורש לגמלאות לנחלותיו שמעבר לדון, וזוכה לשבחי הרב והגבירים; ופעם שניה כאשר הכהן הפראבוסלאווי סטראשקעוויש חוגג חמישים שנה לכהונתו, מקבל

⁵⁴ מטעה"מ – מטעם הממשלה, בד"כ מכונים הללו "הרב מטעם". הרב הדוקטור חאדאק, היה, רחמנא ליצלן, מורה לשפת עבר בהגימנאזיום.

⁵⁵ שם, כ"ב אלול תרמ"ד, עמ' 4.

⁵⁶ שם, ג תמוז תרמ"ט, עמ' 3.

מהיהודים תנ"ך בשפת עבר ובדברי תושבתו למהלליו מעלה על נס את" זכרון עיר הקודש ירושלים ומצודת ציון"⁵⁷

שיפמאן עוסק הרבה בגיוס לצבא. הוא פעיל במשך כל השנים בעזרה ל"אחינו אנשי החיל" המוצבים בזמושץ' ובנותיה. הוא מקים גמ"ח בשם "אוהב גר"⁵⁸ מארגן לטובת "גרים" בית תמחוי כשר, במיוחד סביב חג הפסח, ארוחות שבת בבתי היהודים בעיר וסיוע אחר וזוכה על כך לשבחים רבים, במכתב התמיכה היחיד בשיפמאן שמצאתי בעיתוני התקופה. שיפמאן מדווח מעת לעת על תלאות המתגייסים, ועל נסיונותיהם להתחמק מחובת הגיוס בדרכים שונות ומשונות. כך למשל מספר שיפמאן ב1882⁵⁹, על אברך אחד שסיגף עצמו כל כך בצום ארוך ומניעת שינה מעיניו, הכל בסיוע חבריו, עד שמת מתשישות בצאתו מלשכת הגיוס, ותעודת הפטור הנכספת בידיו. "עוד מעט ותצא נשמתו" כותב ראש הוועדה הרפואית, וכדבריו כן היה... "בצאתו מבית הבקרה... נפל לארץ ולא הוסיף עוד קום" תשעה עשר מתחזים נשלחו לבית החולים "לבקר אחרי מומיהם ולרפא הריסות גיוס" ואילו אחרים, בעלי פטורים למיניהם, מוחזקים כבני עבודה ויגויסו אם המתחלים לא ירפאו ממחלתם.

ביקורת על המצב התברואתי, הבערות, והלכלוך

גם בנושאים אלה לא טומן שיפמאן עטו בצלחת. הוא מזכיר מספר פעמים את 'בתי המחראות' הנמצאים בקרבת בית הכנסת "וצחנתו עולה באף כל עובר" ואת אדישות התושבים לזוהמה. הוא לועג⁶⁰ לשיטות הרפואיות של חכמי זמושץ' בטיפול באשה המקשה ללדת: "בעוד המצאת הפרופסור קאך מבערלין תרעיש את תבל ומלואה... המציאו חכמי זאמושץ המצאה חדשה... לקשור חבל בחבל נימא בנימא ממיטת היולדת... דרך כל השווקים ורחובות העיר ובית התפילה עד ארון הקודש, ... ובתנאי שיקראו גם לרופאים שיוציאו את הילד נתחים נתחים"⁶¹.

כאשר פוקדת מגפת כולרה את רוסיה ופולין ב1892, ורבים מתים בה, מנסים השלטונות לנקוט בכל מיני צעדי תברואה כדי למנוע התפשטות המחלה, הם הורסים ומנקים, משביתים את המלאכה והמסחר, וגוזרים, בהסכמת רבני העיר לזרמיהם, על הטמנת חמין בתנור הציבורי בערב שבת, כנראה כדי למנוע מגע בין מזון מזוהם של תושב אחד במזון נקי של אחר. את הגזירה הזו מקבלים חסידי זמושץ כגזירות אנטיכוס ממש: "אם היום יתירו לנו לבלתי עשות חמין הנקל בעיניהם לבלתי התענות ביוה"כ ובלתי למול בשר בנינו" הם מתמרדים כנגד "גזירות" הדת

⁵⁷ שם, כ"ג סיון תר"נ, עמ' 3.

⁵⁸ השימוש החוזר ונשנה במונח "גרים" מלמד אולי חלק מהחייילים נטבלו ובכל מקרה התרחקו מאד ממסורת ישראל.

⁵⁹ שם: כ"א אייר תרנ"ב, עמ' 3.

⁶⁰ המליץ, כ"ג טבת תר"נ, עמ' 1.

⁶¹ רוברט קוך, מהאבות המייסדים של מדע הבקטריוולוגיה, מגלה מקור מחלת השחפת וחתן פרס נובל לרפואה לשנת 1905. הכתבה ב: המליץ, כ"ג טבת תר"נ.

הקשות ממרים את פי הצורר ולאות מרי, שמים בתנור באותו שבוע "כל מיני פשטידא ואווזות מפוטמות ורגלי עגל"...

לימים, בהתערבות השלטונות, נבחר שיפמאן להיות גבאי בבית המדרש, והוא מנסה ליישם חלק מהרפורמות והחידושים שהוא מטיף להן, ועל כך הוא זוכה לאיבה ושנאה מצד חלק מהציבור ובראשם חסידי העיר, המגיעים לשיא בהודעת השווא על מותו.

מותו המדומה של שיפמאן – חדש אסור מן התורה

ביום כ"ז טבת ה'תרנ"ד, מדווח עיתון "הצפירה" מפי אחד חיים גאלדבערג "בלב נשבר ונדכה" על מותו של ר' דוד שיפמאן בק"ק זמושץ'. "כל העם יושבי העיר נהרו אחרי מיטתו וגעו בבכיה". קראתי והשתוממתי. האם היה זה דוד שיפמאן אחר? מאותה עיר ובאותו שם ובאותו גיל? כעבור מספר ימים דיווח לי חברנו דרור שגב, כי עלה במקרה על פתרון התעלומה⁶². ובכן בכתבה מז-ץ מסופר סיפור מסמר שיער: הכל החל, מספר הכותב שכיניו: "חד"שים" (כנראה שיפמאן עצמו), בריב המסורתי על עליה לתורה בעליה השלישית המכובדת. אחד הנפגעים מהחלטת הגבאי, החל לחרוש מזימות ולהלשין לשלטונות על כל מיני שחיתויות בקהילה⁶³. העיר הופכת לשדה קרב, העניינים מגיעים כמעט למהלומות, ואז מתערב בפרשה שר העיר, הגוֹבֶרְנָטוֹר. הגוי מחייב את יהודי זמושץ' לבחור לעצמם גבאים חדשים לביהמ"ד. והנה – שומו שמיים, במקום לנקוט בשיטת בחירות קדומה מימים ימימה בה מוטל גורל, על ידי פתקאות ביארמולקע, שבו נבחרים, מסתמא בסייעתא דשמיא, גבאים הממלאים תפקידם לפי תור, ח"ב שר העיר את היהודים לבחור 15 בחרים, ובהם הרב מטעם, שיבחרו לגבאי את האיש הראוי ביותר. ומי נבחר? לא אחר מאשר "סופר המליץ והצפירה" הלא הוא דוד שיפמאן.

שיפמאן רואה בבחירתו הזדמנות פז ליישם את כל מה שהוא מטיף לו במשך שנים רבות. לרוב החידושים שהוא מנהיג, במסגרת סמכויותיו המוגבלות, יש הדים בכתבותיו. בתיאור שיש בו הדים לטיהור בית המקדש על ידי המכבים, מסלק שיפמאן את כלי הבית המטונפים, לרבות עציץ נקוב, של אשת השמש, מרחיק את בתי המחראות המצחינים מעזרת נשים, עושה פרזודור חדש לבית "ויקרע לו חלונים"⁶⁴ כנגד השמש, משפץ את ארון הקודש אשר לו שני עמודים "שם האחד יכין ושם השני בועז", פורש על המדרגות "יריעת צמר שזורה בחבלי בויץ", רוכש בכסף רב כרך מהודר של הספר 'פחד יצחק' ועוד ועוד מעשי בדק בית, הטהרות וניקיון. אולם שלומי אמוני ישראל, "בני הדור הישן", חסידים במשתמע, שכל חידוש לזרא הוא להם, נשבעים לסכל את הרפורמות שמנסה להנהיג הגבאי השנוא. "והאספסוף התאוה לנתוש ולנתוך את יגיעו ועמלו", והם אכן שוברים ומנתצים, קורעים ומטנפים, שורפים ומסלקים את כל מעשי שיפמאן. את

⁶² כאן המקום לציין את מגרעת הOCR, שלא ידע לזהות כתבה זו שכן שם ק"ק זמושץ מופיע בה ברמז: ז-ץ, ושמו של שיפמאן לא נזכר במפורש.

⁶³ ע"פ לוין, עמ' 76, קָתַב הלשנה על עניינים כמעט זהים מ1886 נמצא בארכיון העיר זמושץ'.

⁶⁴ ראה ירמיהו כ"ב, י"ד

"המפה אשר עשה לעמוד אשר להחזן העבירו כי זמורת זר היא בכרם בית ה". הם הופכים את בית ה', כותב המחבר, "למאורת פריצים" וכאשר הגבאי רוצה לסגור את הבית בפניהם "וישטמוהו ויקללוהו ועוד מעט וסקלוהו", וכאשר הגבאי עמד בפרץ, מגיעים שונאיו לשיא שיפלותם "התייעצו להכחידו מארץ החיים בכתב על עלי הצפירה 890 שנה העברה", ושולחים את ידיעת השווא על מותו.

הדי ההגירה לארה"ב וארגנטינה

את הדיווח האחרון מכתבותיו של שיפמאן אני מביא לא משום חשיבותו, אלא משום שהוא משעשע ואופייני לחשיבה אנטי נשית של הימים ההם. כידוע, בצוק העיתים, הגרו יהודים רבים לאמריקה (וגם על ארגנטינה כותב ש.), ובהם גברים רבים שהשאירו את נשותיהם מאחור, לפעמים עגונות. והנה, שומו שמים, כותב בזעם שיפמאן⁶⁵, קרה בעיר מקרה הפוך. אישה נסעה לבד לאמריקה והשאירה את בעלה מאחור! "הנה חדשה נבראה בארץ, נקבה תסובב גבר!" האישה, תופרת במקצועה, השאירה את בעלה המנגן בחליל מאחור "תאוות המותרות עכרה ראשה להביא ממרחק לחמה... טובבה בכחש את בעלה אשר לא יוכל למלאת רצונה על פי חוקי המאדע" ועם עוד 7 גברים רכשה לעצמה שיפסקארטן" עוד נראה אם לא תבגוד בו, מנבא שיפמאן.

שנותיו האחרונות וסופו המר של דוד שיפמאן

בשל קוצר היריעה, פרטנו כאן רק חלק קטן מהעניינים עליהם מדווח גיבורה של עבודה זו. החל מ-1894, אולי בשל הטראומה שעבר, אך כנראה מפני שעסק בניסיונות להוציא לאור את ספרו עליו עמל שנים רבות (ראה להלן), מתמעטים ומתקצרים דיווחיו של שיפמאן, וב-1899 נדם קולו בעיתונות העברית, בדיווח קצר על שודדי דרכים. ב-1902 מתפרסם במאסף המליץ (ראה הערה 41 לעיל) מאמרו, היחידי שהצלחתי לאתר: מאמר ביקורת על ספרו של יצחק בהמנוח משה יהודא "עזרה להבין"⁶⁶, העוסק בפירוש ביאורי הראב"ע על התורה וחמש מגילות. מאמר ביקורת מפורט, נוקב וארכני, שאולי נבע מתסכולו הרב שמישהו אחר הוציא ספר מפורט על פירושי הראב"ע. בעוד הוא לא זכה לכך.

ביום כ"ח שבט תרס"ג, 25 בפברואר 1903, נהרג שיפמאן, נרצח בידי איש צבא שיכור, ביום שהיה מן הסתם בין השמחים בחייו. בגיל 75, השיא את בתו⁶⁷ בביתו. לחתונה התפרץ איש צבא שיכור ומשביקשו שיפמאן להסתלק, רוצץ את גולגולתו באבן. בי"ג אדר ה'תרס"ג, מפרסם ב"בהמליץ" אחד, צבי בן רמליהו כתבה קצרה על מותו ובה נאמר בין היתר:

⁶⁵ הצפירה, ט אלול תר"נ, עמ' 1

⁶⁶ מלר, יצחק, ספר עזרה להבין, דפוס חיים יעקב שעפטיל, ברדיצ'ב, תרנ"ז

⁶⁷ לא ברור מדוע אירוע כזה מתרחש בגיל כה מאוחר, ולא מצאתי פרטים אחרים על בני משפחתו.

" הרבה עשה בחייו, הרבה עמל, הרבה יגע, הוא שאף להיות...סופר עברי... הוא התהלך כרע ואח עם משכילי זאמושץ' עם אר"ז ז"ל...מיום שנוסד המליץ.... לקח חלק בו כסופר תמידי לפעמים בשמו ולפעמים בעילום שמו... בשנים האחרונות עמל לסדר את ספרו פירוש על אבן עזרא ובקרת כל הפירושים שפרשוהו אך המוות קטף פתיל חיותו. ולא כדרך כל האדם מת הרד"ש לפני כמה שבועות השיא את בתו, אחרי החופה... נכנס הביתה איש צבא מבושם אחד, הרד"ש יצא לקראתו ויחפץ להוציאו מתוך הבית אך איש הצבא היכה אותו פעמים אחדות על ראשו באבן גדולה. הרד"ש נפל ארצה מתעלף כל עמלם לרפאתו עלה בתוהו."

"הרד"ש היה תמיד שבע וגם שמח" מדווח העיתון "ובמותו אבדה לזאמושץ' אבדה גדולה, ובמיוחד לצעירים... שנתן להם ספרים ועיתונים לקרוא"

והרוצח? המשפטים התנהלו אז מהר, ועל הרוצחים יהודים הושתו עונשים קשים. ביום י"ז סיון ה'תרס"ג, מדווח שוב בהמליץ צבי בן רמליהו על גזר הדין הקשה: "לשלול ממנו כל הזכויות יחד עם זכויות הצבא ולאסרו בגדוד הענושים לשנה אחת"

סיכום

לאחר מותו הסתמי של דוד שיפמאן, מתמעטות הידיעות מזמושץ', והיא נזכרת רק אגב אורחא בשוליהן של כל מיני ידיעות עולמיות. יהודים מבני העיר נהרגים במלחמת רוסיה-יפן. הדי המהפכה ב1905 ודיכוייה על ידי השלטון הרוסי, מוזכרים כבדרך אגב, אך אין עוד בידינו, בתקופה הנדונה דיווחים מבפנים על המתרחש בקהילה.

מדיווחיו של שיפמאן עולה, בניגוד לתיאורים ההרמוניים למדי בזיכרונותיו של פרץ ובספרי הזיכרון, מצב של עימות מתמיד, חריף ואלים, בין המשכילים, "בעלי הבתים" והחסידיים לכיתותיהם השונות בעיר. עולה מהן גם תיאור של הידלדלות פיזית וחומרית מתמשכת, אובדן הפרנסה שהייתה תלויה בעבר בחיל המצב הגדול ששהה בעיר. מתואר חורבן והזנחה של מוסדות הקהילה וחברות גמילות החסד, ותהליכי הגירה מהעיר. שיפמאן תובע במפגיע, לאורך עשרות שנים, צדק חברתי, סיוע וערה לחולים, לעניים, לנשים, לחיילים ולאבלים. הוא תובע ניקיון פיזי ורוחני, הגינות במסחר, ושחרור מנבערות ודעות קדומות. כל אלה אינם מסייעים בידו, גם כשהוא נרתם אישית למלאכה. סופו האלים והסתמי של שיפמאן, העובדה שרוצחו כמעט ולא נענש, ממחישים אף הם את שבריריותו של הקיום היהודי באימפריה הרוסית בתחילת המאה העשרים.

דוד שיפמאן, משכיל מהדור הישן, קורספונדנט מהדור הישן, שכרבים אחרים שאף להיות סופר גדול בישראל, נשכח מלב. רבים וטובים ממנו, מי שנחשבו בזמנם לסופרים מהוללים, נשכחו אף

הם, אולם דיווחיו של איש צנוע ודורש טוב זה, כשהם נחקרים כמכלול, מספרים בכל זאת, בדרכם שלהם, את סיפורה של עיר אחת, ודרך המראה המעוותת קמעא של הכתבות הללו, את סיפורה של יהדות מזרח אירופה כולה, בשלהי המאה הי"ט.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים

עיתונים

1. "המגיד", גיליונות שונים תרי"ט - תרפ"א.
2. "המליץ", גיליונות שונים, תרכ"א - תרס"ג.
3. "הצפירה", גיליונות שונים, תרל"ז - תרס"ג.
4. "עברי אנוכי" - גיליון ל' שבט תרל"ב.

זיכרונות

1. פרץ, י.ל., זכרונות⁶⁸, מתורגם ע"י ש. מלצר, כל כתבי י. ל. פרץ, כרך תשיעי: ספר ראשון, תל-אביב: הוצאת דביר, תשכ"א, עמ' ז' - קכב'.

מאמר ביקורת

1. שיפמאן, דוד, 'ביקורת על ספר "עזרה להבין", מאסף המליץ, - פרקי דברי הימים ואמרי מדע, הוצאת ל. רבינוביץ, ס"ט פטרבורג, תרס"ב, עמ' 64 - 68.

מקורות משניים

1. לוין, ישראל, "לתולדות היהודים בזמושץ'", מתוך: זמושץ' בגאונה ובשברה, תל אביב: הוצאת ועד עולי זמושץ' בישראל, 1952, עמ' 33 - 76. המאמר קיים גם באינטרנט, באתר ארגון יוצאי זמושץ' והסביבה, בכתובת: <http://zamosc-jews.com/wb/pages/he/h-community/eile-toldot.php>
2. קלזנר, יהודה אריה, "זאמושץ', עירו של י.ל. פרץ", העבר, יג, (תשכ"ו) עמ' 98 - 117.
3. שאצקי, יעקב, "השכלה אין זאמאשטץ", ייוא בלעטער, שריפט פון ייוו"א, כרך 36, (1952) ע"ע 24-62.

⁶⁸ במקור, פון "מיינע זכרונות", וילנה: קלעצקין, 1922

4. סוקולוב, נחום, "יצחק ליבוש פּרץ", דברים לזכרו, לונדון: 195, מתוך אתר פרויקט בן-יהודה⁶⁹ http://benyehuda.org/sokolov/yitsxak_perets.html
5. "זמושץ'" בתוך: אברהם ויין, עורך, פנקס הקהילות, פולין: כרך שביעי, לובלין וקייילצה, ירושלים: יד ושם, 1999.
6. אתר שטעטל ווירטואלי, זמושץ' <http://www.sztetl.org.pl/en/city/zamosc>

⁶⁹ פורסם במקור, בנוסח מעט שונה, לאחר מותו של פרץ, כסדרת כתבות בגיליונות עיתון "הצפירה", החל מ"ב תמוז ה'תרע"ה, ואח"כ בסדרת הספרים "אישים" הוצאת "שטיבל", תרצ"ה.